

Maria Piechocka-Kłos¹
Wydział Teologii
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Sacra virginitas na przykładzie św. Agnieszki Rzymianki w świetle wybranych źródeł wczesnochrześcijańskich (IV–V w.)

[Sacra virginitas on the Example of St Agnes the Roman in the Light of Selected Early Christian Sources (4th–5th Century)]

Streszczenie: W niniejszej pracy podjęto próbę ukazania postaci św. Agnieszki w kontekście analizy zagadnienia *sacra virginitas* w wybranych źródłach wczesnochrześcijańskich z IV i V w. W pierwszej części analizie poddano dwa teksty z grona wielkich pisarzy kościelnych, zaś w drugiej dwa teksty poezji chrześcijańskiej w stylu klasycznym. Najpierw odniesiono się do retorycznego tekstu św. Ambrożego *De virginibus* i *Listu 130. Do Demetriady (O zachowaniu dziewictwa)*, napisanego przez św. Hieronima. Analizie poddano także epigramat papieża Damazego oraz *Hymn XIV z Liber Peristephanon* Prudentjusza. Zwięzłe opracowanie historycznych danych biograficznych, uzupełnione legendarnymi wątkami zachowanymi w tradycyjnych przekazach o św. Agnieszce, pomoże pełniej zaprezentować badane zagadnienie. Niniejsze opracowanie z pewnością jest ciekawym uzupełnieniem badań nad postacią św. Agnieszki i analizą pojęcia *sacra virginitas*.

Summary: The aim of this publication is to present the figure of St Agnes in the context of an analysis of the issue of *sacra virginitas* in selected early Christian sources. In the study, the timeframe of the source research refers to works written in the fourth and fifth centuries. The first part analyses two texts from among the great ecclesiastical writers, while the second part analyses two texts from the field of Christian poetry in the style of classical poetry. First, reference was made to the rhetorical text of St Ambrose *De virginibus* and *Letter 130. To Demetriades (On the Preservation of Virginity)* written by St Jerome. The epigram of Pope Damasus and *Hymn XIV* from *Liber Peristephanon* by Prudentius were then analysed. A concise study of historical biographical data, supplemented by legendary threads preserved in the traditional accounts of St Agnes, will help to present more fully the issue under

¹ Maria Piechocka-Kłos, Katedra Filozofii i Prawa Kanonicznego, Wydział Teologii, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, ul. Hozjusza 15, 11-041 Olsztyn, Polska, maria.piechocka@uwm.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0002-5909-5521>.

study. This study is certainly an interesting addition to the research on the figure of St Agnes and the concept of *sacra virginitas*.

Słowa kluczowe: św. Agnieszka Rzymianka, święte dziewictwo, męczennica, wczesne chrześcijaństwo, Rzym, antyk.

Keywords: St Agnes of Rome, holy virginity, martyr, early Christianity, Rome, antiquity.

Wprowadzenie

Kobiety darzące Chrystusa miłością oblubieńczą we wspólnotach Kościoła były obecne od początków jego istnienia. Dziewice, wybierając czystość i bezżeństwo, stawały się świadkami królestwa niebieskiego (Turzyński P., 2015, s. 396). Początkowo młode chrześcijanki, decydując się na taką formę życia, najczęściej mieszkały w domu rodzinnym i nie tworzyły oddzielnej grupy (Małunowiczówna L., 1995, kol. 604–605). Choć pierwotnie nie miały we wspólnocie szczególnej funkcji liturgicznej, z powodu wartości swojego świadectwa były przywoływane zaraz po męczennikach, którzy swoją miłość do Pana przypieczętowali cierpieniem i krwią. Dziewice stały się ideałem i natchnieniem chrześcijańskiej doskonałości dla wiernych (Turzyński P., 2015, s. 379). Ich świadectwo wyrażone w radykalnym darze samej siebie było aktem miłości do Zbawiciela. Dziewice, żyjąc w czystości i wstrzeźliwości, mogły osiągnąć zdolność panowania nad sobą i dzięki temu stawały się wolne, a więc i zdolne do zbliżenia do wyższych bożych celów w ujęciu *sacrum* (Turzyński P., 2015, s. 381; Kania W., 1997, s. 134–135).

Dar zachowania dziewictwa w rytualnym lub religijnym wymiarze jest znany w wielu kulturach i religiach. Dziewictwo stało się symbolem czystości sakralnej jako jedna z form bliskości z bóstwem. Mimo to dopiero chrześcijaństwo nadało mu aspekt ściśle religijny i uznało za warunek niezbędny do zjednoczenia z Bogiem (Turzyński P., 2015, s. 381).

Choć święte dziewictwo, doskonała czystość oraz poświęcenie służbie Bożej kojarzy się z chrześcijaństwem, analizując zagadnienie *sacra virginitas*, nie sposób nie wspomnieć o *Virgines Vestales* – kapłankach Rzymu, których dziewictwo było w pewnym sensie połączone z polityką państwa (Piechocka-Kłós M., 2018, s. 279–290)². Rzymskie kapłanki, wzorem bo-

² Dziewice przez ponad tysiąc lat służyły Weście, pilnując domowego i państwowego ogniska, tworząc pewnego rodzaju „wspólnotę zakonną”. Uważane za symbol Rzymu były opiekunkami wiecznego płomienia, reprezentującego długowieczność Rzymu (Miazek-Męczyńska M., 2020, s. 129–142). Westalki swoją służbę rozpoczynały nie wcześniej niż w wieku sześciu lat, ale nie później jak przed ukończeniem lat dziesięciu i pełniły ją niestrudzenie przez trzydzieści kolejnych (Jaczynowska M., 2012, s. 563). W czasie swojej służby były zobowiązane do zachowania czystości. Każda musiała być bezwzględnie dziewicą, a za złamanie ślubu, kapłankom winnym zbrodni nierządu, uważanej za najcięższe przestępstwo za zdradę ludu rzymskiego, groziło nawet pogrzebanie żywcem w miejscu zwanym Scelera Campus w pobliżu Bramy Kolińskiej (Plutarch, *Numa* 10,8).

gini Westy, której służyły, musiały być dziewicami. Jednak Westalki zobowiązane były do zachowania czystości tylko przez okres służby. Po jej zakończeniu mogły opuścić świątynię i wyjść za mąż. Święty Ambroży w swojej polemice z pogańskim senatorem Symmachusem twierdził, że poświęcenie zaledwie siedmiu kapłanek i zachowanie przez nie czystości, głównie z powodu strachu przed pogrzebaniem żywcem, przez krótki czas upływający w zbytku i zaszczytach nie jest tak godne szacunku, jak spędzone w pokorze i czystości życie chrześcijańskich dziewczyc (por. Ambroży, *Trzecia Mowa Symmacha*, s. 70; Piechocka-Kłós M., 2018, s. 279–290). Wymiar takiego poświęcenia, zdaniem arcybiskupa Mediolanu, świadczy o wyższości chrześcijaństwa nad kulturą pogańską.

Rola dziewczyc chrześcijańskich we wspólnocie znacznie wzrosła już w połowie II w. Wstrzemięźliwość i rezygnacja z pożycia seksualnego, jak zauważa Peter Brown, zaczęła „odgrywać ważną rolę w życiu wielu wspólnot chrześcijańskich” (Brown P., 2006, s. 13). Ta forma życia konsekrowanego w kolejnych wiekach zyskiwała na popularności. Ponadto po latach prześladowań rządy Konstantyna zrównały w prawach wyznawców chrześcijaństwa z innymi wyznaniem, przerwały prześladowania, ale przede wszystkim przyniosły upragniony przez lata pokój religijny (Mazurkiewicz M., 2012, s. 79). Powoli rozwijająca się nowa religia rzymska zyskała sobie przychylność kolejnych cesarzy i ich następców, a ostatecznie za sprawą ustawodawstwa Teodozjusza została uznana za jedyną obowiązującą w granicach Imperium Romanum.

Już w IV w. zagadnienie dziewictwa stało się tematem licznych rozważań teologicznych wielu pisarzy i Ojców Kościoła (zob. Naumowicz J., 2022, s. 11–68). Tę problematykę w swoich pismach podejmowali m.in. Metody z Olimpu (*Uczta*)³, Bazyl Wielki (*O dziewictwie*)⁴, Hieronim (*List do Eustochium*)⁵, Grzegorz z Nazjanzu (*O pochwałę dziewictwa; Do dziewczyc*)⁶, Grzegorz z Nyssy (*Życie św. Makryny*)⁷, Ewagriusz z Pontu (*Napomnienie dla dziewczyc*)⁸, Jan Chryzostom (*O dziewictwie*)⁹, Ambroży (*O dziewictwie*)¹⁰ oraz Augustyn (*O świętym dziewictwie*)¹¹.

³ Metody z Olimpu, 1980, *Uczta*, s. 27–108.

⁴ Basilius, 1888, *De vera virginitatis integritate*, kol. 669–809.

⁵ Hieronim, 2004, *Listy do Eustochium*.

⁶ Gregorius Theologus, 1857, *In laudem virginitatis*, kol. 521–573; Gregorius Theologus, 1857, *Ad virginem*, kol. 640–642.

⁷ Grzegorz z Nyssy, 1971, *Życie św. Makryny*, s. 387–404.

⁸ Ewagriusz z Pontu, 1998, *Napomnienie dla dziewczyc*.

⁹ Joannes Chrysostomos, 1862, *De virginitate*, kol. 533–596.

¹⁰ Ambrosius, 1880, *De Virginitate*, kol. 189–191.

¹¹ Augustyn, 2002, *O świętym dziewictwie*, s. 271–350. Przywołani autorzy i tytuły za: Turzyński P., 2015, s. 385.

W obliczu zachodzących zmian wewnątrz Imperium Romanum nie tylko idea *sacra virginitas* zyskała na znaczeniu, ale również kult męczenników otrzymał idealne warunki do rozwoju¹². Rozwijał się coraz szybciej i ogarniał tereny położone w różnych częściach Cesarstwa. Męczennik powoli zaczynał odgrywać rolę ponadczasowego patrona wiernych. Już w IV w. cesarz Konstantyn rozpoczął budowę monumentalnych świątyń, w tym bazylik kommemoratywnych, wznoszonych na grobach męczenników lub w ich pobliżu (Mazurkiewicz M., 2012, s. 78–79).

Jedną z najpopularniejszych dziewic i chrześcijańskich męczennic w Cesarstwie Rzymskim była św. Agnieszka Rzymianka. Postać ta obok Małgorzaty z Antiochii, Eufemii z Chalcedonu oraz Łucji z Syrakuz w hagiografii chrześcijańskiej jest wspominana jako przednicejska dziewicza męczennica. Uwzględniając przyjęte ramy czasowe niniejszej publikacji należy zauważyć, że trzech wielcy pisarze Kościoła, św. Ambroży¹³, św. Hieronim¹⁴ i św. Augustyn¹⁵, przywołują św. Agnieszkę w swoich pismach. Coraz częściej także dzieje męczenników spisywano w tzw. *passiones*. Choć św. Agnieszka poniosła śmierć męczeńską na początku IV w., akta jej męczeństwa pochodzą z czasów późniejszych, z V w.¹⁶ Współcześnie pisma te nie są uważane za zupełnie wiarygodne: nie zawierają wielu informacji historycznych, mimo to są cennym źródłem wiedzy o młodej męczennicy. Skąpe dane historyczne o Rzymiance przedstawiają również liczne opowiadania syryjskie i greckie, podobnie jak odwołania do młodej kobiety o niezłomnej wierze w innych formach wypowiedzi, m.in. w mowach i kazaniach. Zupełną nowością okazała się poezja chrześcijańska¹⁷, która pojawiła się w klasycznej postaci. Wspomnienie św. Agnieszki właśnie w takiej formie literackiej znajdujemy u papieża Damazego (305–384) oraz Prudencjusza (358 – pocz. V w.). W takich warunkach rozwijający się kult św. Agnieszki, mający swój początek wkrótce po jej męczeństwie, skutko-

¹² Paganie nie rozumieli chrześcijańskiej fascynacji kultem zmarłych męczenników, zwłaszcza że czczenie zwłok w postaci relikwii, a także wystawianie ich na widok publiczny stanowiło całkowite zaprzeczenie rzymskich zasad dotyczących pochówków (Mazurkiewicz M., 2012, s. 79).

¹³ Ambrosius, 1880, *De Virginitibus*, kol. 189–191.

¹⁴ Hieronymus, 1845, *Epistula CXXX, Ad Demetriadem, De Servanda Virginitate*, kol. 1100.

¹⁵ Augustinus, 1865, *Sermo CCLXXIII*, kol. 1250–1251.

¹⁶ Wstępują w trzech wersjach: jednej łacińskiej i dwóch greckich. Najstarszym tekstem *passio* jest jeden z tekstów greckich. Na jego podstawie powstało tłumaczenie łacińskie, które posłużyło do napisania kolejnego tekstu greckiego. Pierwotny, starszy tekst grecki oraz tekst łaciński pochodzą z V w. z czasu św. Maksyma, biskupa Turynu.

¹⁷ Forma poezji chrześcijańskiej charakteryzowała się m.in. marginalizacją ciągłości historycznej. W zamian zwracano szczególną uwagę na standaryzowanie kanonu *passionis*. W tego typu utworach wyraźnie widać schemat przebiegu wydarzeń: przesłuchanie, tortury i śmierć (Mazurkiewicz M., 2012, s. 81; zob. także Roberts M., 1993, s. 42–43). Zob. także „Corpora ipsa sua habebunt magna ornamenta, in quibus passi sunt magna tormenta” (Augustinus, *Sermo CCCXX VIII*) (por. Roberts M., 1993, s. 56).

wał uzupełnianiem jej życiorysu o wiele wątków legendarnych (Mazurkiewicz M., 2012, s. 80–81).

Celem niniejszych dociekań jest próba ukazania postaci św. Agnieszki w kontekście analizy zagadnienia *sacra virginitas* w wybranych źródłach wczesnochrześcijańskich. W opracowaniu odniesiono się do dzieł napisanych w IV i V w. W pierwszej części analizie poddano dwa teksty wielkich pisarzy kościelnych, zaś w drugiej dwa teksty z zakresu poezji chrześcijańskiej w stylu klasycznym. Najpierw odniesiono się do retorycznego tekstu św. Ambrożego *De virginibus* i *Listu 130. Do Demetriady (O zachowaniu dziewictwa)*, napisanego przez św. Hieronima. Następnie przeanalizowano epigramat papieża Damazego oraz *Hymn XIV z Liber Peristephanon* autorstwa Prudencjusza. Zwięzłe opracowanie historycznych danych biograficznych, uzupełnione legendarnymi wątkami zachowanymi w tradycyjnych przekazach o św. Agnieszce, pomoże pełniej zaprezentować badane zagadnienie. Niniejsze opracowanie z pewnością będzie ciekawym dopełnieniem badań nad postacią św. Agnieszki i zjawiskiem *sacra virginitas*.

Sancta Agnes – życiorys

Święta Agnieszka – dziewica i męczennica oraz patronka dzieci, panien i ogrodników – żyła na przełomie III i IV w. Święta Kościoła katolickiego i prawosławnego urodziła się i zmarła w Rzymie. Ta wyjątkowa młoda kobieta została wspomniana już m.in. w *Depositio Martyrum*¹⁸, a także w *Martyrologium Hieronymianum*¹⁹. W Kościele katolickim jest wspomniana 21 stycznia (*Martyrologium Romanum*, 2004, s. 109; Hoever H., 1999, s. 24–25)²⁰. Do dziś jej imię jest przywoływane w *Kanonie rzymskim* podczas mszy świętej w *Pierwszej Modlitwie Eucharystycznej (Mszał rzymski dla diecezji polskich, 1986, s. 311)*.

Według legendy pochodziła z możnego i wpływowego rodu. Jej rodzice byli prawdopodobnie chrześcijanami i wychowywali ją zgodnie z zasadami wiary. Urodziła się około 291 r. Niestety, w starożytnych źródłach nie znajdujemy zbyt wielu historycznych szczegółów z jej biografii. Mimo dużej popularności, jaką cieszyła się niemalże od chwili śmierci, oraz stosunkowo bogatych materiałach źródłowych, nawiązujących do samej postaci, większość informacji dotyczących życia i śmierci tej młodej Rzymianki pozostaje

¹⁸ *Chronographus Anni CCCLIII*, 1982, s. 71.

¹⁹ *Martyrologium Vetustissimum*, 1865, kol. 454.

²⁰ Źródła wspominające św. Agnieszkę nie są zgodne. Wspomnienie św. Agnieszki 21 stycznia można znaleźć w *Depositio Martyrum (Chronographus Anni CCCCLIII, s. 71)* oraz *Martyrologium Hieronymianum (Martyrologium Vetustissimum, kol. 454)*. Z kolei *Martyrologium rzymskie* z V w. wspomina ją również pod datą 28 stycznia.

w sferze legend, choć sama święta jest bez wątpienia postacią historyczną. Pomimo skąpych danych historycznych wiadomo, że św. Agnieszka urodziła się i zginęła przed rokiem 313, a więc nie doczekała równouprawnienia chrześcijan z wyznawcami innych religii na terenie Imperium.

Wiadomo, że w chwili śmierci była bardzo młoda i oddała swoje życie w obronie wiary i dziewictwa. Tak szczupły stan danych historycznych w źródłach spowodowany jest brakiem pisemnych relacji bezpośrednich świadków jej życia i śmierci. Najstarsze relacje dotyczące jej postaci są autorstwa św. Ambrożego²¹ i Damazego²². Datuje się je na drugą połowę IV w. i nie są ze sobą w pełni zgodne. Żaden ze wspomnianych autorów nie żył na przełomie III i IV w., nie spotkał Agnieszki i nie widział jej męczeństwa. Obaj urodzili się już po jej śmierci. Pomimo że losy Agnieszki nie są znane ze szczegółowych zapisów historycznych naocznych świadków, to wciąż rosnąca legenda świętej przez kolejne stulecia ubogacała jej historię w różnorodne elementy (Starowieyski M., 2020, s. 371).

Młoda Rzymianka wyróżniała się urodą i pobożnością. To właśnie wielka uroda Agnieszki stała się przyczyną jej przedwczesnej śmierci. Dziewczyną interesowało się wielu młodzieńców. Agnieszka odrzuciła wszystkich zalotników, twierdząc, że już wybrała Małżonka, jednak jej Oblubieniec nie jest z tego świata, więc nie mogą go zobaczyć ludzkie oczy (Hoever H., 1999, s. 25). Agnieszka, poznając naukę Chrystusa, złożyła Bogu śluby czystości, prawdopodobnie wzorując się na innych chrześcijankach, już w dzieciństwie, dlatego nie była zainteresowana zamażpójściem (zob. Turzyński P., 2015, 383; Justyn, *1 Apologia* 15,6). Odrzucenie zalotów mężczyzn ściągnęło na nią gniew upokorzonych zalotników. Jednym z nich był prawdopodobnie syn prefekta Rzymu, który według legendy, gdy został odrzucony, doniósł na nią, że porzuciła dawnych bogów *Romanitas* i wyznaje chrześcijaństwo (Hoever H., 1999, s. 25).

Młoda kobieta postawiona w stan oskarżenia nie wyparła się wiary i nie uległa presji, namowom ani groźbom, nawet w obliczu czekających ją upokorzeń, mąk, a ostatecznie śmierci. Sposób wykonania kary nie przeraził Agnieszki i nie skłonił jej do zmiany heroicznej postawy i złożenia ofiary pogańskim bogom. W swoich wyborach była nieugięta. Ambroży chwali jej odwagę i podkreśla, że młoda kobieta stała „nieustraszona i niewzruszona wśród zastępów krwawych katów, choć szczękające kajdany szarpia ją okrutnie” (*De virginibus* 1,2,7).

Źródła różnie relacjonują represje, jakim była poddawana przed męczeńską śmiercią. W opisach rodzaju kary w różnych przekazach mieszają się ze sobą wątki mąk w płomieniach, pohańbienie w domu publicznym

²¹ Ambrosius, 1880, *De Virginibus*, kol. 189–191.

²² Damasus, 1895, *Damasi epigrammata*, 40, s. 43–45.

oraz ostatecznie śmierć zadana mieczem²³. Zgodnie z legendą młoda Rzymianka ze spokojem obserwowała narzędzia tortur (Hoever H., 1999, s. 25).

Ambroży pisał, że szła na miejsce egzekucji szczęśliwsza niż inne, które szły na swój ślub, co wyraził słowami „Non sic ad thalamum nupta properaret, ut ad supplicii locum laeta successu, gradu festina virgo processit [...]” (*De virginibus* 1, 2, 8).

Według Ambrożego poniosła śmierć męczeńską około 304 r. w dwunastym roku życia (*De virginibus* 1, 2, 7), prawdopodobnie za czasów panowania cesarza Dioklecjana²⁴, wyznając wiarę i broniąc dziewictwa²⁵. Jak podaje duchowny z Mediolanu, Agnieszka „[...] magisterium virtutis implevit, quae praeiudicium vehebat aetatis” (*De virginibus* 1, 2, 8). Niestety, trudno jednoznacznie ustalić, czy w chwili śmierci miała rzeczywiście ukończone dwanaście lat. Zgodnie z prawem rzymskim, po osiągnięciu tzw. wieku sprawnego, czyli po ukończeniu dwunastego roku życia, mogła wyjść za mąż i założyć rodzinę. W takim wieku była św. Agnieszka według relacji Ambrożego, ale czy go skończyła, nie jest pewne. Być może nie, ponieważ nieco dalej w tym samym dziele duchowny przekazuje, że w momencie złożenia świadectwa krwi była jeszcze niezdatna do kary, a z powodu młodego wieku nie mogła być arbitrem własnych spraw, mimo to już dojrzała do korony zwycięskiej (*De virginibus* 1, 2, 8). Wątpliwości dotyczących wieku Agnieszki Ambroży jednoznacznie nie rozstrzyga (por. *De virginibus* 1, 2, 7–8). Niektóre opracowania podają również, że Rzymianka w chwili śmierci miała trzynaście lat (Hoever H., 1999, s. 24).

Legenda głosi, że Agnieszka swoje życie zakończyła w podziemiach Stadionu Domicjana²⁶ na Polu Marsowym, na terenie dzisiejszej Piazza Navona. Świadectwa żywego kultu męczennicy pochodzą już z IV w., co potwierdzają wykopaliska archeologiczne. Warto wspomnieć przede wszystkim płytę nagrobną, zamykającą grób Agnieszki z inskrypcją *Hague sanc-*

²³ Zdaniem Kallistratusa, najsurowsza z kar to kara śmierci dokonana za pomocą widel, czyli powieszenie na widłach (*ad furcam*). Jako drugą wymienił spalenie żywcem (*vivi crematio*), a jako trzecią – ścięcie głowy (*capitis amputatio*). Orzeczenie o pracy w kopalni oraz zsyłkę na wyspę prawnik porównuje do kary śmierci. Sformułowany przez Kallistratusa katalog kar, według ich surowości, przedstawia się w następujący sposób: powieszenie na widłach bądź ukrzyżowanie, spalenie żywcem, kolejno walki z dzikimi zwierzętami oraz ścięcie mieczem bądź toporem. W niektórych pismach wskazuje się też karę worka i samobójstwo (Golowska M., 2021, s. 78).

²⁴ Drugą możliwą datą śmierci Agnieszki są lata panowania cesarza Decjusza (249–251).

²⁵ Dioklecjan, reformator i prześladowca na cesarskim tronie, wsparcia dla swojej władzy i zachowania jedności w Imperium szukał w umocnieniu starej rzymskiej religii oraz w odwoływaniu do *mos maiorum*. Chrześcijanie zostali zmuszeni do złożenia ofiary dawnym bogom *Romanitas* i oddania holdu cesarzowi. Ci, którzy odmówili byli okrutnie torturowani, a w konsekwencji często karani *poena capitis*.

²⁶ Odrestaurowany Stadion Domicjana (Rzymianie organizowali w tym miejscu bezkrwawe zawody sportowe w stylu greckim) pod Piazza Navona jest dostępny dla zwiedzających od 2014 r.

tissima lub napisy umieszczone w katakumbach w okolicy miejsca jej spoczynku (Fros H., Sokołowski E., 1989, kol. 179–180).

W miejscu jej męczeńskiej śmierci prawdopodobnie już w IV w. wzniesiono kaplicę, którą w późniejszych wiekach zastąpiono kościołem Sant'Agnese in Agone. Ciało Agnieszki złożono w grobie w katakumbach przy rzymskiej Via Nomentana. Wielką czcicielką męczennicy była córka cesarza Konstancyntyna I, która w pobliżu grobu Agnieszki w IV w. wybudowała szczególne miejsce jej kultu, znane jako Bazylika Konstancyńska (Mazurkiewicz M., 2012, s. 79). Trzy wieki później świątynia została przebudowana, a właściwie odbudowana z ruin dokładnie nad grobem męczennicy przez Honoriusza I i do dziś znana jest pod nazwą Basilica di Sant'Agnese fuori le mura (Bazylika św. Agnieszki za murami)²⁷. Konstancja, według legendy, została dotknięta podobną do trądu chorobą skóry, z której dzięki wstawiennictwu św. Agnieszki została uzdrowiona. Po tych wydarzeniach córka pierwszego chrześcijańskiego władcy nawróciła się i swojej wybawicielce, jako wotum dziękczynne, wybudowała świątynię, w pobliżu której spoczęła po śmierci (Starowieyski M., 2020, s. 371).

Pisarze kościelni wobec *sacra virginitas Agnetis*

Z grona pisarzy wczesnochrześcijańskich to właśnie Ambroży jest znany ze szczególnego podejścia do tematu dziewictwa. Darzył je wielką czcią i chętnie podejmował to zagadnienie. *Sacra virginitas* jest motywem aż czterech dzieł²⁸ jego autorstwa i pojawia się dość często w jego bogatej korespondencji (Libera P., 1994, s. 87). Z kolei św. Agnieszka jest przykładem pojmowania przez duchownego ideału dziewictwa jako całkowitego, bezwarunkowego i bezinteresownego poświęcenia Bogu. Warto pamiętać, że urzeczywistnienie tego ideału miało dla Ambrożego osobisty wymiar, ponieważ jego siostra Marcelina wybrała drogę życia konsekrowanego i przyjęła welon dziewicy z rąk Liberiusza. To jej poświęcił pismo *De virginibus*²⁹. Wła-

²⁷ Zgodnie z tradycją, właśnie 21 stycznia w tej rzymskiej bazylice pod wezwaniem św. Agnieszki poświęca się dwa baranki, z których wełny tka się paliusze dla arcybiskupów; Testini P., 1980, s. 243–246.

²⁸ Ambroży z Mediolanu temat dziewictwa podjął w *De virginibus* (377), *De virginitate* (378), *De institutione virginis* (393) i *Exhortatio virginitatis* (394).

²⁹ Pismo *De virginibus* zawiera opis ceremonii przyjęcia przez Marcelinę, siostrę Ambrożego, welonu dziewicy w bazylice św. Piotra w 353 r. z rąk papieża. W traktacie biskup Mediolanu po raz pierwszy przekazał szczegóły liturgicznego rytu konsekracji dziewic. Przytoczył też mowę papieża Liberiusza, wygłoszoną podczas tej uroczystości. Wspomniany tekst jest najdłuższym traktatem Ambrożego o dziewictwie. Dzieło jest też najbardziej kompletnym i najlepiej zredagowanym pismem, zawierającym wszystkie główne problemy jego nauki na ten temat. W treści pisma Ambroży bez wahania podaje przykłady duchowej czystości, m.in. Judyty, św. Agnieszki, a przede wszystkim Maryi.

śnie przyjęcie welonu przez siostrę Ambrożego, zrelacjonowane przez niego samego w tym dziele, jest pierwszym, znanym, formalnym opisem obrzędu konsekracji.

Ambroży był przekonany, że osoba decydująca się zachować dziewictwo z miłości do Boga dokonuje wyboru przekraczającego naturę, którą starożytni rozumieli jako konkretną rzeczywistość podporządkowaną światu oraz prawom ludzkim. Jasno to wyraża, używając m.in. zwrotu „virtus super naturam” (*De virginibus* 1,2,5; por. *De virginibus* 1,2,8; 1,3,11; *De virginitate* 13,83). Taki fundament, jak zauważa Piotr Libera, stanowi podstawę każdej refleksji pisarza na temat dziewictwa. Podążając za interpretacją Ambrożego, należy uznać życie w czystości za przynależne do innego wymiaru egzystencji, gdzie nie rządzą prawa tego świata. Według duchownego, owe źródło znajduje się w niebie (Libera P., 1994, s. 88). Zatem styl życia konsekrowanego „E coelo accersivit quod imitaretur in terris” (*De virginibus* 1, 3, 11; por. *De virginibus* 1, 7, 32). Chrześcijanka wybierająca taką formę życia na ziemi jest darem i łaską od Boga, tak jak pisze Ambroży: „Virgo Dei donum est, munus parentis” (*De virginibus* 1, 7, 32). W jaki sposób taki styl życia dotarł na ziemię? Zdaniem arcybiskupa Mediolanu, dzięki Chrystusowi i jego wcieleniu, które należy pojmować jako początek dziewictwa na ziemi, ponieważ Syn Boży „został poczęty i zrodzony w sposób zaprzeczający prawom natury [...] jego Bóstwo mogło w ten sposób zjednoczyć się z naturą ludzką «nieskalaną» [...] [zaś – M.P.-K.] nieskalane ciało Chrystusa jest dlatego pierwszym doskonałym punktem porównania, do którego winna się upodobnić cielesność dziewic chrześcijańskich. Prawdziwą naturę dziewictwa stanowi więc nieskalane człowieczeństwo Pana Jezusa. [...] Chrystus jest autorem i archetypem dziewictwa, ponieważ Jego ciało nie było skażone sposobem zrodzenia właściwym naturze” (Libera P., 1994, s. 88–89). Dzięki naturze bardziej niebiańskiej niż ziemskiej, właśnie dziewice są ucieleśnieniem *futurum genus* (*De virginibus* 1, 3, 13, zob. także Mt 4,11). To nowe pokolenie, jak przekazuje Ambroży, zostało zapowiedziane przez anioły jako to, które służy Synowi Bożemu na ziemi (*De virginibus* 1, 3, 13).

Jedną z takich dziewic, reprezentującą ideał *sacra virginitas*, była św. Agnieszka. Święty Ambroży przywołuje ją w swoim piśmie *De virginibus* jako osobę, od której bije blask chwały od samego imienia³⁰. Oznaczająca się pobożnością i odwagą, mimo młodego wieku, jest ona najlepszym przykładem ucieleśnienia cnoty ponad naturę. Sam duchowny, opisując męczennicę, używa w stosunku do niej wspomnianego wcześniej zwrotu „virtus supra naturam” (*De virginibus* 1, 2, 5). Według Ambrożego, pod

³⁰ Imię żeńskie Agnieszka (Agnes) pochodzi od łacińskiego *agnus* (baranek) lub greckiego *agnos* (czysty).

przymusem doprowadzono ją do ołtarza pogańskiego, zaś ona wyciągnęła wśród ognia ręce do Chrystusa i wśród zbrodniczych płomieni nakreśliła zwycięski znak Pana zwycięzcy (*De virginibus* 1, 2, 7)³¹. Płomienie nie wyrządziły jej krzywdy.

Świętą Agnieszkę wspomina również św. Hieronim ze Strydonu. Autor *Wulgaty* nawiązuje do młodej rzymskiej męczennicy w *Liście 130. Do Demetriady (O zachowaniu dziewictwa)*. W piśmie tym Hieronim podawał bardziej umiarkowane zasady ascetyczne oraz zachęcał Demetriadę³² do wdzięczności wobec tych, którzy ją przygotowali do dziewiczego życia, przypominał, by nie uważała za swoją wyłączną własność tego, co posiada oraz że chwała należy się również tym, którzy przekazali jej swoją skromność (*List 130*, 12). Ponadto Ojciec Kościoła określił dziewice jako róże dziewictwa i lilie czystości (*List 130*, 8). Zdaniem św. Hieronima, przykład życia i męczeństwa św. Agnieszki może pomóc Demetriadzie pokonać lęki i rozwiać wątpliwości w kwestii własnego wyboru. Autor, choć poświęca młodej Rzymiance tylko jedno zdanie w swoim *Liście*, to nie ma wątpliwości, że chodzi mu właśnie o nią. Hieronim przywołuje ją z imienia. Uważa, że postać i postawa Agnieszki wobec śmierci i wiary może zachęcić i uspokoić Demetriadę. Wspominając męczennicę, określa ją mianem błogosławionej oraz tej „*quae et aetatem vicit, et tyrannum, et titulum castitatis martyrio consecravit*” (*List 130*, 5). Zdanie to należy rozumieć praktycznie i dosłownie. Odwaga, którą się wykazała, mimo młodego wieku, pozwoliła jej pokonać nie tylko strach przed tyranem, ale przede wszystkim uwieńczyć chwałę czystości męczeństwem. Zdaniem Hieronima – idealnie się nadaje na patronkę i wspomóżcielkę.

„Poeci męczenników” wobec św. Agnieszki

Szczególny wkład w promowanie dziewictwa³³ i kultu męczenników w badanym okresie miał św. Damazy. Przeszedł on do historii jako ten, który na zawsze odmienił oblicze Kościoła rzymskiego³⁴. Miał ogromny

³¹ „[...] vel si ad aras invita raperetur, tendere Christo inter ignes manus, atque in ipsis sacrilegis focis tropaeum Domini signare victoris [...]” (*De virginibus* 1, 2, 7).

³² Demetriada pod wpływem jednego z kazań, wygłoszonego przez św. Augustyna, na temat dziewictwa zdecydowała się w 413 przyjąć welon. Była córką konsula Olibriusza Probusa i Juliany z Anicuszów. Uciekając przed wojskami Alaryka w 410, udała się do Afryki, gdzie wpadła w ręce Herakliana. Została wykupiona za ogromną sumę pieniędzy.

³³ Jeśli wierzyć Hieronimowi, który wspominał o tym w *Liście 22*, Damazy był autorem pisanych zarówno prozą, jak i wierszem pism o dziewictwie. Niestety, nie zachowały się one do naszych czasów (Hieronim, *List 22*, s. 96).

³⁴ Damazy zlecił tłumaczenie Pisma świętego na łacinę, zlatynizował liturgię rzymską oraz popierał ascetyzm kobiet. Niezwykle ambitny papież, obyty z literaturą antyczną, chętnie otaczał

wpływ na rozwój kultu męczenników, w których widział nowych rzymskich herosów, z tą tylko różnicą, że przynoszących chlubę nie antycznemu, lecz chrześcijańskiemu Rzymowi. Papież poszukiwał i restaurował miejsca pochówków męczenników. Rozpowszechnił kult relikwii, których wiele odnalazł (Mazurkiewicz M., 2012, s. 82–83). Po odkryciu i renowacji grobu każdego męczennika nakazywał go uświetnić, czyniąc z tego miejsca cel pielgrzymek. Przy grobach męczenników wznosił ołtarze, krypty i marmurowe płyty ozdobione inskrypcjami, których sam był autorem. Obdarzony literackimi zdolnościami stał się „poetą męczenników”. Posługując się wyrafinowaną łaciną i heksametrem, tworzył epickie epigramaty kommemoratywne, w których sławił godne pochwały życie i męczeńską śmierć (Fux P.H., 2003, s. 31), a następnie wiele z nich umieszczał na ich grobach. Dzięki jego epigramatom imiona, czyny i życie męczenników zostały zachowane w pamięci dla przyszłych wieków³⁵. Jak podaje Giovanni Batista de Rossi, kaligrafem damazjańskich inskrypcji był autor *Depositio Martyrum* Furius Dionisius Filocalus (De Rossi G.B., 1864, s. 118–121; Damasus, 1895, *Damasi epigrammata*).

Tak więc szybki wzrost popularności i rozwój kultu św. Agnieszki zawdzięczamy św. Damazemu. Zdaniem papieża, to właśnie męczennicy, sięgając po palmę męczeństwa, zasługiwali na miano nowych bohaterów w randze prawdziwych herosów chrześcijaństwa (Mazurkiewicz M., 2012, s. 80–81). Miejsce pochówku św. Agnieszki, podobnie jak św. Wawrzyńca oraz świętych Piotra i Marcellina, dzięki staraniom tego papieża stało się celem pielgrzymek.

Jeden ze słynnych epigramatów papieża Damazego, poświęcony św. Agnieszce, zachował się w Basilica di Sant’Agnese fuori le mura (Bazylika św. Agnieszki za Murami) przy Via Nomentana³⁶. Papież w krótkim dziesięciowersowym tekście zawarł wszystkie elementy charakterystyczne dla kommemoratywnej epiki. Wzorem poprzednich źródeł nawiązał do dziewictwa męczennicy i uznał ją za godną szczególnej czci, używając m.in.,

się rzymską arystokracją, na wsparcie której liczył w swoich planach dotyczących chrystianizacji rzymskiego społeczeństwa, nadal w dużej części sprzyjającego pogańskiej religii i jej praktykom. Chciał przekształcić chrześcijaństwo w atrakcyjną religię zarówno dla arystokracji, jak i dla plebsu.

³⁵ Epigramaty damazjańskie są cennym źródłem dla archeologii chrześcijańskiej. Są wartościowe również dla historii Kościoła, ponieważ prezentują obraz doktryny katolickiej z drugiej połowy IV w. (Marucchi O., 1912, s. 359–361).

³⁶ „Fama refert sanctos dudum retulisse parentes/ Cum lugubres cantus tuba concrepisset/ Nutricis gremium subito liquisse puellam/ Sponte trucis calcasse minas rabiemque tyranni/ Urere cum flammis voluisset nobile corpus/ Viribus immensum parvis superasse Timorem/ Nudaque profusum crinem per membra dedisse,/ ne domini templum facies peritura videret./ O veneranda mihi, sanctum decus, alma, pudoris,/ ut Damasi precibus faveas precor, inclyta martyr” (*Damasi epigrammata* 40, s. 43–45).

słów *inclita, veneranda, alma* oraz *sanctum decus pudoris* (Mazurkiewicz M., 2012, s. 84). Święta Agnieszka, według Damazego, choć młoda wykazała się odwagą i chcąc samodzielnie stawić czoła oprawcy, opuściła rodziców. Damazy nie podaje co prawda wieku męczennicy, ale daje do zrozumienia, że była bardzo młoda, ponieważ, aby stanąć przed oskarżycielami, porzuciła objęcia swojej piastunki. Dzięki sile wiary wzgardziła groźbami i wściekłością oprawcy. Pokonała strach przed śmiercią. Została skazana na śmierć w płonieniach, a gdy stała rozebrana w oczekiwaniu na egzekucję okryła swoją nagomość tylko włosami, „aby nie skalalo Oko Pańskiej Świątyni”. Damazy wyraźnie porównał ciało dziewicy i męczennicy do świątyni Boga. Włosy zakryły ten boski przybytek przed wzrokiem śmiertelnych, wyraźnie oddzielając sprawy boskie od ziemskich (Brown P., 2007, s. 5). W starożytności dominował dystans między tymi strefami. Jednak zdaniem Damazego możliwe jest doświadczenie boskiego pierwiastka w świecie wypełnionym pokusami (Mazurkiewicz M., 2012, s. 85).

Poezja wczesnochrześcijańska końca IV w. może pochwalić się również kolejnym dobrze wykształconym piewą chrześcijaństwa, który w swojej twórczości wspomniął dzielną Rzymiankę. Aureliusz Prudencjusz Klemens, prawdopodobnie dotknięty kryzysem religijnym, poświęcił się poezji po zakończeniu kariery urzędniczej, a być może nawet zwrócił się w stronę ascetyzmu (Starowieyski M., 2006, s. 44–45.) Z powodu doskonałej formy i treści jego dzieł oraz szczególnej ich różnorodności został nazwany chrześcijańskim Pindarem.

Największą sławę chrześcijańskiemu poecie przyniosło dzieło pt. *Liber Peristephanon*³⁷. Do historii literatury przeszło jako rozpoczynające nowy trend z gatunku pasji epickiej (Roberts M., 1993, s. 42; Glover T.G., 1901, s. 254; Mazurkiewicz M., 2012, s. 86). Mieczysław Brożek poetycko przetłumaczył tytuł tego dzieła jako *Wieniec męczeńskie*³⁸. To tłumaczenie idealne wpisuje się w nawiązanie do znanych w starożytności wieńców laurowych, które były oznaką triumfu. Otrzymywali je zwycięscy jako nagrodę i wyróżnienie w dowód szczególnego uznania za swoją postawę. Chwała męczenników doskonale wpisuje się w to znaczenie, ponieważ poprzez swoją śmierć zwyciężają grzech i prześladowców, za co czeka ich korona chwały. Wieniec jest więc nagrodą życia wiecznego, które otrzymują od Boga ci wszyscy, którzy cierpieli za wiarę (Mazurkiewicz M., 2012, s. 86).

³⁷ Aurelius Prudentius Clemens, 1862, *Liber Peristephanon*, kol. 275–596. Przekład polski: Aureliusz Prudencjusz Klemens, 2006, *Wieniec męczeńskie*.

³⁸ Stéphanos, tj. wieniec, ma szczególne znaczenie również w kontekście teologicznym. Stephanus (gr. Stéphanos, pol. Szczepan lub Stefan) to imię pierwszego chrześcijańskiego męczennika (por. Mazurkiewicz M., 2012, s. 86; Hoever H., 1999, s. 286; Dz 6).

Prudencjusz św. Agnieszce poświęcił *Hymn XIV*. Według Pierre-Yves Fux utwór jest jednym z najstarszych w zbiorze (Fux P.Y., s. 43). Poeta rozpoczyna swój tekst od informacji na temat miejsca pochówku męczennicy. Wskazuje na Rzym, z którego święta opiekuje się nie tylko obywatelami *Roma Aeterna*, ale również wszystkimi odwiedzającymi *Caput Mundi*. Dlaczego? Wierni starożytnego Kościoła przypisywali takim świętym miejscom szczególne znaczenie przynajmniej z dwóch powodów. Były nie tylko ważne z uwagi na upamiętnienie miejsca męczeńskiej śmierci i miejsca spoczynku ciała, ale przede wszystkim ów męczennik dzięki symbolicznemu grobowi nadal był obecny na ziemi (Mazurkiewicz M., 2012, s. 88; Roberts P., 1993, s. 344). Nie bez znaczenia jest również aluzja do patronatu Agnieszki nad cywilnymi obywatelami Rzymu oraz wszystkimi przybyszami z „czystym sercem”. Od poety dowiadujemy się, że młoda Rzymianka została nagrodzona podwójnym wieńcem (por. Cyprian, *Liber de habitu virginum*, kol. 460). Takie zwieńczenie otrzymała w nagrodę za *sacra virginitas* nietkniętą żadną skazą oraz za godną chwały męczeńską śmierć (*Wieńce męczeńskie*, s. 339). To powszechny motyw *passionum*. Prudencjusz opis historii męczeństwa rozpoczyna od podania przybliżonego wieku Agnieszki. Poeta pisze, że w chwili oskarżenia o odmowę złożenia ofiary pogańskiej dziewczyna była bardzo młoda i nie osiągnęła jeszcze wieku wymaganego do zawarcia małżeństwa. Poeta twierdzi, że nie miała jeszcze ukończonych dwunastu lat, kiedy została postawiona przed sędzią i przesłuchana. Groźbami i namowami stosowanymi na przemian oskarżyciele chcieli ją przestraszyć, aby wyrzekła się wiary (Mazurkiewicz M., 2012, s. 87). Nie ugięła się i została poddana torturom (*Wieńce męczeński*, s. 340). Nawet wtedy nie bała się umrzeć w obronie najważniejszych dla siebie wartości. Prudencjusz, opisując rodzaje tortur, jakimi chciano „złamać” Agnieszkę, wspomina o groźbie odesłania jej do lupanaru. W tym wątku wyraźnie widać chęć upokorzenia młodej kobiety, broniącej swojego wyboru i czystości. Zakładano, że w takim miejscu spotka ją pohańbienie, zostanie złamany jej opór i odebrana czystość (*Wieńce męczeński*, s. 340). Agnieszkę obnażono, ale kobiecie udało się uniknąć wstydu, ponieważ została osłonięta przez swoje włosy, które w cudowny sposób urosły i osłoniły jej nagie ciało. Męczennica, mimo groźby utraty dziewictwa, zaufała Bogu i nawet w tak nędznym i strasznie upokarzającym przybytku nie spotkała jej hańba, choć wystawiono ją na widok publiczny. Święta Agnieszka nie została poniżona, obroniła niewinność i dziewictwo, ponieważ wśród mężczyzn odwiedzających lupanar ostatecznie nie znalazł się żaden, który by osmielił się odebrać jej cześć. Próbował tylko jeden, ale padł na ziemię w konwulsjach, zanim jej dotknął. Według poety, za czyn ten został natychmiast ukarany i porażony piorunem tak mocno, że nie tylko oślepl, ale

również stracił siły witalne. Zdaniem Prudencjusza to dowód na zwycięstwo dziewictwa (*Wieńce męczeński*, s. 341). Po tym incydencie ostatecznie dziewczyna została oskarżona o praktyki magiczne i skazana na śmierć przez ścięcie mieczem – *ad gladium*.

Przed śmiercią Agnieszka staje się *nupta Christo*. Sama to wyraża słowami: „O Władco wieczysty, otwieraj podwoje/Nieba, niegdyś dzieciom tej ziemi zamknięte!/Idąca za Tobą, Chryste, wezwij duszę,/ Dziewiczą, w ofierze Ojcu poświęconą! (*Wieńce męczeńskie*, s. 342). Po śmierci dusza Agnieszki została przygarnięta przez anioły, dzięki temu miała okazję obserwować wszelkie zło na świecie, grzechy – z pogaństwem na czele. Poeta jasno daje do zrozumienia, że męczennica po śmierci wzniosła się ponad ciemności nieba i obserwowała je z góry. Ostatecznie przekroczyła więc granicę między *sacrum* a *profanum*. Pokonała grzech i zmiażdżyła stopą łeb smoka identyfikowanego z szatanem, a jej zwycięstwo, jak pisze Prudencjusz, otworzyło bramy nieba niegdyś zamknięte dla dziewic (*Liber Peristephanon*, kol. 587). *Hymn XIV* kończy się wspomnieniem o ukoronowaniu wieńcem męczennicy jako sześćdziesięciokrotnej nagrody za czystość oraz osobistą inwokacją do męczennicy z prośbą o wstawiennictwo. Magdalena Mazurkiewicz ocenia, że św. Agnieszka jest personifikacją cnoty, jednak należy ją również postrzegać jako model „dla ówczesnych chrześcijan w codziennym męczeństwie ich ziemskiej egzystencji” (Mazurkiewicz M., 2012, s. 90).

Zakończenie

Trwanie w czystości w imię miłości do Boga nie jest wynalazkiem chrześcijan. Zachowywanie dziewictwa w rytualnym lub religijnym wymiarze było znane i praktykowane w wielu kulturach i religiach. Dopiero jednak chrześcijaństwo nadało mu szczególnego znaczenia. Od początków jego istnienia świadectwo dziewictwa i wybór życia w czystości był jedną z form życia konsekrowanego w Kościele. Wyrzeczenie się przyjemności świata doczesnego i trwanie w cnocie już przed wiekami zostało uznane za wyjątkową ofiarę z własnego życia i wyraz największej miłości do Chrystusa, ponieważ wykraczało poza naturę człowieka. Biorąc pod uwagę ramy czasowe badań zawartych w niniejszym opracowaniu, zagadnienie *sacra virginitas* było tematem stosunkowo często podejmowanym przez wielu pisarzy i Ojców Kościoła.

Badania nad postacią św. Agnieszki wykazały, że idea świętego dziewictwa jest realizowana poprzez przykład jej życia. Rzymianka była jedną z najpopularniejszych dziewic i chrześcijańskich męczennic w Cesarstwie

Rzymskim. Mimo młodego wieku, wyróżniając się dojrzałością duchową, powzięła decyzję o spędzeniu życia w czystości i całkowitym oddaniu się Bogu. Zobowiązała się do zachowania dziewictwa przez całe życie. Dzięki wytrwałości i odwadze, wytrwała nawet w obliczu śmierci, broniąc dziewictwa i wiary. Za swoje poświęcenie i odwagę została nagrodzona podwójnym wieńcem.

Badania wybranych dzieł Ambrożego (*De virginibus*), Hieronima (*List 130. Do Demetriady* [O zachowaniu dziewictwa]), Damazego (epigramat) i Prudencjusza (*Hymn XIV*) pozwoliły przeprowadzić analizę porównawczą tekstów i wyciągnąć wnioski. We wszystkich przywołanych pismach pojawia się odniesienie do *sacra virginitas*. Zwłaszcza Ambroży, również z osobistych powodów, poświęca temu zagadnieniu sporo uwagi, chętnie podejmuje temat dziewictwa i darzy je czcią i uznaniem. Uważa, że od samego imienia Agnieszki bije blask chwały. Damazy podkreśla jej czystość i nazywa ją „sławną bez skazy”. Jest przekonany, że była obdarzona cnotą ponad miarę. Natomiast Hieronim akcentuje jej odwagę, dzięki której, mimo strachu i cierpienia, zdołała chwałę czystości uwieńczyć męczeństwem, wzgardzając groźbami i wściekłością oprawców. Ambroży i Damazy wspominają groźbę śmierci w płomieniach. Damazy i Prudencjusz przywołują okrycie nagości ciała włosami, dzięki czemu święta zdołała uniknąć wstydu. Prudencjusz wprowadza wątek odesłania Agnieszki do lupanaru w celu pohańbienia. Z kolei Hieronim wspomina, że Agnieszka może być wzorem i wsparciem dla innych. Jej wstawiennictwo pomaga pokonać lęki i rozwiązać wątpliwości w kwestii własnego wyboru. Prudencjusz otwarcie nazywa ją opiekunką obywateli rzymskich i tych wszystkich, którzy do Rzymu przybywają. Z kolei Ambroży i Prudencjusz zgodnie podają, że Agnieszka ostatecznie zginęła od miecza.

Cechą wspólną przywołanych dzieł opisujących postać i dzieje męczeństwa św. Agnieszki jest tzw. styl augustiański. Autorzy, tworząc utwory zaliczane do pism kommemoratywnych, przestrzegali zasady formułowania myśli w taki sposób, aby wątki opisujące chwałę męczennicy lub męczennika były proporcjonalne do tych przedstawiających ich cierpienie.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Ambrosius, 1880, *De Virginibus*, ed. Jacques-Paul Migne, Patrologia Latina, t. 16, Parisiis, kol. 189–191.

Ambroży, 2005, *Spór o ołtarz Wiktorii w Kurii Rzymskiej: listy 72–73 świętego Ambrożego, biskupa Mediolanu oraz Trzecia Mowa Symmachusa, prefekta Miasta Rzymu*, tłum. Polikarp Nowak, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.

- Augustinus, 1865, *Sermo CCLXXIII*, ed. Jacques-Paul Migne, *Patrologia Latina*, t. 38, Parisiis, kol. 1250–1251.
- Augustyn, 2002, *O świętym dziewictwie*, tłum. Przemysław Nehring, *Źródła Monastyczne*, t. 27, Tyniec Wydawnictwo Ojców Benedyktynów, Kraków, s. 271–350.
- Aurelius Prudentius Clemens, 1862, *Liber Peristephanon*, ed. Jacques-Paul Migne, *Patrologia Latina*, t. 60, Parisiis, kol. 275–596.
- Aureliusz Prudencjusz Klemens, 2006, *Wieńce męczeńskie*, oprac. Marek Starowieyski, tłum. Mieczysław Brożek, *Źródła Myśli Teologicznej*, t. 40, Wydawnictwo WAM, Kraków.
- Basilius, 1888, *De vera virginitatis integriate*, ed. Jacques-Paul Migne, *Patrologia Graeca*, t. 30, Parisiis, kol. 669–809.
- Chronographus Anni CCCLIII*, 1982, w: *Monumenta Germaniae Historica. Auctores Antiquissimi*, t. 11, z. 1, s. 71.
- Cyprianus Carthaginensis, 1844, *Liber de habitu virginum*, ed. Jacques-Paul Migne, *Patrologia Latina* 4, Parisiis, kol. 460.
- Damasus, 1895, *Damasi epigrammata. Accedunt pseudodamasiana aliaque ad damasiana inlustranda idonea*, Maksymilian Ihm (ed.), *Lipsiae* B.G. Teubneri, Lipsiae.
- Ewagriusz z Pontu, 1998, *Napomnienie dla dziewicy*, tłum. Marek Grzelak, *Źródła Monastyczne*, t. 18, Tyniec Wydawnictwo Ojców Benedyktynów, Kraków.
- Gregorius Theologus, 1857, *Ad virginem*, ed. Jacques-Paul Migne, *Patrologia Graeca*, t. 37, Parisiis, kol. 640–642.
- Gregorius Theologus, 1857, *In laudem virginitatis*, ed. Jacques-Paul Migne, *Patrologia Graeca*, t. 37, Parisiis, kol. 521–573.
- Grzegorz z Nyssy, 1971, *Życie św. Makryny*, tłum. Wojciech Kania, *Analecta Cracoviensia*, t. 3, s. 387–404.
- Hieronim, 2004, *Listy do Eustochium*, tłum. Bazyli Degórski, *Źródła Monastyczne*, t. 33, Tyniec Wydawnictwo Ojców Benedyktynów, Kraków.
- Hieronim, 2010, *List 22. Do Eustochium córki Pauli, O strzeżeniu dziewictwa, Listy I (1–50)*, tłum. Jan Czuj, t. 1, Wydawnictwo WAM, Kraków, s. 82–113.
- Hieronim, 2011, *List 130. Do Demetriady (O zachowaniu dziewictwa), Listy IV (116–130)*, tłum. Jan Czuj, t. 4, Wydawnictwo WAM, Kraków, s. 191–209.
- Hieronymus, 1845, *Epistula CXXX. Ad Demetriadem. De Servanda Virginitate*, ed. Jacques-Paul Migne, *Patrologia Latina*, t. 22, Parisiis, kol. 1100.
- Joannes Chrysostomos, 1862, *De virginitate*, ed. Jacques-Paul Migne, *Patrologia Graeca*, t. 48, Parisiis, kol. 533–596.
- Justyn Męczennik, 2012, 1. i 2. *Apologia. Dialog z Żydem Tryfonem*, tłum. Leszek Misiarczyk, Wydawnictwo UKSW, Warszawa.
- Martyrologium Romanum: ex decreto sacrosancti oecumenici Concilii Vaticani II instauratum auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatum*, 2004, Typis Vaticanis, Vaticano.
- Martyrologium Vetustissimum*, 1865, w: *S. Eusebii Hieronymi Stridonensis Presbyteri opera omnia*, t. 11, ed. Jacques-Paul Migne, *Patrologia Latina*, t. 30, Parisiis, kol. 454.
- Metody z Olimpu, 1980, *Uczta*, tłum. Stanisław Kalinkowski, *Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy*, t. 24, Akademia Teologii Katolickiej, Warszawa, s. 27–108.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Biblia Tysiąclecia*, 2002, ed. Zespól Bibliistów Polskich, Pallottinum, Poznań.

Plutarch, 2004, *Numa*, w: *Żywoty równoległe*, t. 1, tłum. Kazimierz Korus, Pruszyński i S-ka, Warszawa.

Opracowania

Brown Peter, 2006, *Ciało i społeczeństwo. Mężczyźni, kobiety i abstynencja seksualna we współczesnym chrześcijaństwie*, Homini, Kraków.

Brown Peter, 2007, *Kult świętych. Narodziny i rola w chrześcijaństwie łacińskim*, tłum. Jacek Partyka, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.

De Rossi Giovanni B., 1864, *La Roma Sotterranea Cristiana*, t. 1, Cromo-Lit. Pontificia, Roma.

Fros Henryk, Sokołowski Edward, 1989, *Agnieszka św.*, w: *Encyklopedia Katolicka*, Feliks Gryglewicz, Romuald Łukaszyk, Zygmunt Sułowski (red.), t. 1, Wydawnictwo Katolicki Uniwersytet Lubelski, Lublin, kol. 179–180.

Fux Pierre-Yves, 2003, *Les sept Passions de Prudence: („Peristephanon” 2.5.9.11-14): introduction générale et commentaire*, Université de Genève, Geneve.

Glover Terrot R., 1901, *Life and Letters in the Fourth Century*, At the University Press, Cambridge.

Golowska Marta, 2021, *Filozoficzno-prawne ujęcie kary śmierci w antycznym Rzymie*, *Annales*, t. 68, 2, s. 71–82.

Hoever Hugo, 1999, *Żywoty Świętych Pańskich na każdy dzień*, Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne, Olsztyn.

Jacznowska Maria, 2012, *Religia starożytnych Rzymian*, w: Ryszard Kulesza (red.), *Słownik kultury antycznej*, WUW, Warszawa, s. 560–575.

Kania Wojciech, 1997, *Doktor dziewictwa – św. Ambroży*, *Vox Patrum*, t. 32–33, s. 133–137.

Libera Piotr, 1994, *Duchowość dziewictwa konsekrowanego w świetle pism św. Ambrożego z Mediolanu*, *Collectanea Theologica*, t. 64/3, s. 87–100.

Małunowiczówna Leokadia, 1995, *Dziewica*, w: Romuald Łukaszyk, Ludomir Bieńkowski, Feliks Gryglewicz (red.), *Encyklopedia Katolicka*, t. 1, Wydawnictwo Katolicki Uniwersytet Lubelski, Lublin, kol. 604–605.

Marucchi Orazio, 1912, *Christian epigraphy. An elementary treatise with a collection of ancient Christian inscription mainly for roman origin*, At the University Press, Cambridge.

Mazurkiewicz Magdalena, 2012, *Memoriae martyrum tradentes. Męczeństwo św. Agnieszki w oczach papieża Damazego i Prudencjusza*, w: Józef C. Kałużny (red.), *Starożytność chrześcijańska. Materiały zebrane*, t. 3, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie Wydawnictwo Naukowe, Kraków, s. 77–91.

Miazek-Męczyńska Monika, 2020, *Dziewictwo a sprawa państwa, czyli o kapłankach Westy zaślubionych Rzymowi*, w: Agnieszka Gajewska i Maciej Michalski (red.), *Kultury dziewictwa*, Wydawnictwo Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań, s. 129–142.

Naumowicz Józef (oprac.), 2022, *Pierwsze pisma greckie o dziewictwie*, przekł. Stanisław Kalinkowski i inni, *Źródła Monastyczne*, t. 16, Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów, Kraków.

Piechocka-Kłós Maria, 2018, *Virgines Vestales w „Nocach attyckich” Aulusa Gelliusza* (1.12), *Studia Warmińskie*, t. 55, s. 279–290.

Roberts Michael, 1993, *Poetry and the cult of the Martyrs: The Liber Peristephanon of Prudentius*, University of Michigan Press, Michigan.

- Starowieyski Marek, 2020, *Męczennicy Pierwszych wieków chrześcijaństwa*, Wydawnictwo WAM, Kraków, s. 371–374.
- Starowieyski Marek, 2006, *Życie Prudencjusza*, w: Aureliusz Prudencjusz Klemens, *Wieńce męczeńskie*, oprac. Marek Starowieyski, tłum. Mieczysław Brożek, Wydawnictwo WAM, Kraków, s. 44–45.
- Testini Pasquale, 1980, *Archeologia Cristiana*, Edipuglia, Bari.
- Turzyński Piotr, 2015, *Świadectwo dziewic w starożytności chrześcijańskiej*, *Verbum Vitae*, t. 28, s. 377–399.